

İSLAM GELENEĞİNDE HAC, HİCRET, RİHLE VE ZİYARET

Muslim Travellers

Pilgrimage, migration and the religious imagination

Edited by Dale F. Eickelman, James Piscatori

Routledge, London 1990

İslam düşünce ve geleneğinin çeşitli yönlerini inceleyen araştırmalar çeşitlenerek çoğalmakta, İslam dininin siyasal, sosyal, felsefi ve kültürel boyutları farklı ilim dallarının araştırma konusu olmakta ve her ilim dalının kendi metodolojisi ve yaklaşımı çerçevesinde yeni eserler ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşımlar klasik oryantalist yaklaşımından müslümanların apolojik yaklaşımlarına kadar uzanan farklılıklar gösteriyor⁽¹⁾. Son yıllarda özellikle sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi ve tarih alanlarında İslam toplumları ile ilgili uluslararası nitelikte birçok toplantı ve sempozyum düzenlendiğine ve çok sayıda kitap ve makale yayınlandığına tanık oluyoruz. Gerek beşerî bilimler gerekse sosyal bilimler alanında İslamî araştırmalara yapılan katkıların gün geçtikçe arttığını ve daha ciddi boyutlar kazandığını dolayısıyla İslam kültür ve medeniyetinin yapısı hakkında daha sistematik ve ilmî bilgilere ulaşıldığını görüyoruz⁽²⁾. Bilindiği gibi bazı kavram ve davranış şekillerinin İslam toplumlarında özel bir yeri, önemi ve fonksiyonu vardır. İşte klasik İslam literatüründe dinî boyutu ağırlıklı olmak üzere çeşitli şekillerde ele alınan *hac*, *umre*, *hicret*, *ilim yolculuğu* (rihle) ve *ziyaret* bu tür kavramlar arasındadır ve İslam toplumlarının yaşantılarına zaman ve mekana bağlı olarak farklı muhteva ve yoğunlukta yansımıştır.

(1) İslamî araştırmalarda takip edilen yaklaşımlar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Charles C. Adams, 'Islamic Religious Tradition', *The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and Social Sciences* içinde, Editör Leonard, Binder, (New York, 1976), s. 29-95.

(2) Beşerî bilimler, sosyal bilimler ve İslamî araştırmalar arasındaki ilişki ve bu ilim dallarının İslamî araştırmalara yaptıkları katkılar hakkında bir değerlendirme için bkz. Jacques Waardenburg, 'Humanities, Social Sciences and Islamic Studies', *Journal of Christian - Muslim Relations*, c. 1, No. 1, 1990, s. 66-88.

Moroccan Islam (1976), *The Middle East: An Anthropological Approach* (1981), *Knowledge and Power in Morocco* (1985) adlı eserleriyle tanıdığımız antropoloji profesörü Dale F. Eickelman ve *Islam in a World of Nation States* (1986), *Islam in a Political Process* (Editör, 1983) adlı eserleriyle tanıdığımız Orta Doğu politikası üzerine dersler veren James Piscatori çoğunluğu tarihçi ve antropolog olan araştırmacıların *hac*, *hicret*, *ilim yolculuğu* ve *ziyaret*'in çeşitli yönleri hakkındaki makalelerinden oluşan bir kitap neşrettiler. Kitap bir giriş ve dört bölümden oluşuyor. Toplam oniki makalenin yer aldığı kitabın sonuna konuyla ilgili bir de bibliyografya eklenmiş. Aslında kitabın muhtevasını oluşturan yazılar 24-26 Nisan 1986 New York ve 17-19 Eylül 1986 tarihlerinde Princeton'da 'Movement and Exchange in Muslim Societies' konulu konferansta tebliğ olarak sunulmuş.

Eickelman ve Piscatori'ye göre İslamî doktrin ve Müslüman toplumdaki *hac*, *hicret*, *ilim yolculuğu* ve *ziyaret* amacıyla yapılan seyahatler konusu karmaşık bir nitelik taşımakta olup bu konular tarihçi ve sosyal bilimciler tarafında yeterince ve sistematik bir şekilde incelenmemiştir. Bu düşünceden hareketle editörler, İslamiyetin ilk asurlarından günümüze kadar uzanan bir zaman dilimini, Malezya ve Batı Afrika'dan Batı Avrupa'ya kadar yayılan bir coğrafya parçasını ihtiva edebilecek ve aynı zamanda ilim adamları arasında genel anlamda ilgi duyulabilecek konuları tartışan makaleleri bir kitapta toplamaya karar verirler. Sonuç, 1990 yılında Routledge tarafından Londra'da yayınlanan *Muslim Travellers: Pilgrimage, migration and the religious imagination* (Müslüman Seyyahlar: Hac, hicret ve dinî tasavvur) adlı kitabın ilim dünyasına kazandırılmasıdır. Editörlere göre kitapta yer alan makaleler konuyla ilgili geleneksel anlayışı sorgular niteliktedir. (s. vii)

Eickelman ve Piscatori *Social theory in the study of Muslim societies* (İslam toplumlarının araştırılmasında sosyal teori) başlığını verdikleri giriş bölümünde hac ve hicretin İslam toplumlarındaki siyasal ve sosyal faaliyet biçimlerinden olduğuna işaret ediyorlar. Editörlere göre bu faaliyet ve davranış biçimleri çağdaş sosyo-bilimsel İslam araştırmaları için bazı önemli sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunların en önemlisi İslam toplumlarında farklı zaman ve mekanlarda gözlenen bu tür faaliyet ve davranış şekillerinin ve bunların arka planlarındaki motivlerin nasıl anlaşılması gerektiği sorunudur. Dinî özellik ve muhteva taşıyan yolculuklar müslümanlar için ne anlam ifade etmektedir? Bu yolculukların nedenleri ve sonuçları nelerdir? Eickelman ve Piscatori İslam toplumlarının dinî geleneklerindeki muayyen 'yolculuk' türlerini açıklayabilmek için şu yaklaşımı öneriyor: 1) Sosyal bir fenomen olarak İslamiyetin ne anlama geldiği anlaşılmalıdır, 2) İslamiyeti ve İslam toplumunu anlamada 'yolculuğun' spesifik önemine işaret edilmelidir, 3) 'Yolculuğa' neden olan kültürel maddî ilgiler ve motivler gözönüne alınmalıdır, 4) Yolculuklar esnasında meydana gelen kimlik değişimleri ve kimlik oluşumlarına dikkat edilmelidir. Yazarlara göre böylece dinî alandaki sosyal düşünce ile ilintili anahtar kavramaların (merkez-çevre ilişkisi [centre-periphery] ve ölçek [scale])in açıklığa kavuşturulması sağlanacaktır. (s.3)

Doctrines of Travel (Seyahat Öğretileri) başlığını taşıyan ilk bölümde iki makale var. Muhammed Khalid Masud *The obligation to migrate: the doctrine of hijra in Islamic law* (Hicret etme zorunluluğu: İslam Hukukunda hicret akidesi) adlı makale-

sinde makalenin adından da anlaşılacağı gibi İslam Hukukunda *hicretin* ele alınış tarzını ve bu konuyla ilgili olarak mezheplerin görüşlerini inceliyor. Yazara göre hicret bir anlamda ruhun tefessüh ve irtikabtan temizlik ve saflığa doğru yaptığı bir yolculuktur. Hicret ve rihle ile ilgili görüşlerde zaman ve mekana yani değişen şartlara bağlı olarak farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Birinci bölümün diğer makalesi *The search for knowledge in medieval Muslim societies* (Ortaçağ İslam toplumlarında ilim arayışı) tarihçi Sam I. Gellens'e ait. Gellens'in makalesi hadis literatüründe 'seyahate' atfedilen önem, hac, ticaret ve ilim tahsili için yapılan yolculukların pratik ehemmiyetine işaret eden içeriğiyle Masud'un makalesini tamamlayıcı niteliktedir.

Farklı tarihî dönemlere ait hac ve yolculuk anlatımlarını ihtiva eden ikinci bölüm *Travel Accounts* (Seyahat Anlatımları)mda yer alan Abderrahman El Moudden'in *The ambivalence of rihla: community integration and self-definition in Moroccan travel account* (Rihlenin belirsizliği: Fas seyahat anlatımlarında toplum bütünlüğü ve kendini tanımlama) adlı makalesi aluncü yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar ticaret, diplomasi ve ilim yolculukları başta olmak üzere, seyahatin Fas toplumu fertleri için önemini dönemlere göre karşılaştırmalı bir bakış açısı ile inceliyor. Bu bölümün diğer makalesi *The pilgrimage remembered: South Asian accounts of the hajj* Barbara Metcalfe'e ait olup Hint alt-yarımadasında onsekizinci yüzyıla kadar ortaya konulmuş seyahat ve hac anlatımlarındaki farklılıkları inceliyor.

Pilgrims and Migrants (Hacılar ve Göçmenler) adı verilen bölümde üç makale var. Mary Byrne McDonnell'in makalesi *Patterns of Muslim pilgrimage from Malasia, 1885-1985* (1885-1985 yılları arasında Malezya'dan yapılan hac yolculuğu örnekleri) belirtilen tarihler arasında değişen siyasal, sosyal ve ekonomik şartların bu ülkeden yapılan hac yolculukları üzerindeki etkilerini inceliyor. McDonnell'in bulgularından 1930 yılına kadar kadınların nadiren hac yolculuğu yaptıklarını, ancak bu tarihten itibaren hacca giden kadın sayısının sürekli olarak arttığını ve sömürge döneminden sonra devletin bu konuda teşvik edici bir rol oynadığını öğreniyoruz. Bu bölümde Kemal H. Karpat'ın ilginç bir makalesiyle karşılaşacağız. 1940'lı yıllarda Romanya'dan kendi göçünü yani şahsî tecrübelerini de anlatan Karpat *The hijra from Russia and the Balkans: the process of self-definition in the late Ottoman State* (Rusya ve Balkanlardan göç: Osmanlı Devletinin son dönemlerinde kendini tanımlama süreci) adlı makalesinde ondokuzuncu yüzyılın ortasından 1914 yılına kadar olan zaman diliminde Balkanlardaki müslümanların kimlikleriyle bu karmaşık millî, etnik ve dinî kimliklerin tekrar tanımlanması ve tasavvurunda katolizör rolü oynayan zorunlu göç şekillerini açıklamaya çalışıyor. Üçüncü bölümün daha ziyade Almanya'daki işçi soydaşlarımızın kimlik sorunlarına eğilen bir diğer makalesi *Shifting centres and emergent identities: Turkey and Germany in the lives of Turkish Gastarbeiter* (Değişen merkezler ve oluşan kimlikler: Almanya'daki Türk işçilerin hayatlarında Türkiye ve Almanya) Ruth Mandell'e ait.

Kitabın *Saints, Scholars and Travel* (Veliler, Âlimler ve Seyahat) başlığını taşıyan dördüncü ve son bölümünde yer verilen makale başlıkları ve yazarları ise şöyle: Robert Launay, *Pedigrees and Paradigms: Scholarly credentials among the Dyula*

of the northern Ivory Coast; Julia A clancy-Smith, Between Cairo and the Algerian Kabylia: the Rahmaniyya tariqa 1715-1800; Alex Weingrod, Saints and shrines politics and culture: a Morocco-Israel comparison (Veliler ve türbeler, siyaset ve kültür: bir Fas-İsrail karşılaştırması) adlı makale muhtevası itibariyle diğer makalelerden farklı olarak İslam toplumu yerine Yahudi inancına mensup olanların veliler, türbeler ve siyasete ilişkin tutum ve davranış biçimlerini inceliyor. Weingrod özellikle Fas'tan İsrail'e göç eden Yahudilerin Fas ve İsrail'deki davranış ve inanç örüntülerini karşılaştırarak inceliyor. Kitabın son makalesi Nancy Tapper'in kaleme aldığı *Ziyaret: gender, movement and exchange in a Turkish community* (Ziyaret: bir Türk köyünde cinsiyet, hareket ve mübadele) Türkiye'de yürütülen antropolojik bir araştırma verilerinin tartışmasını içeriyor. Tapper'in participant-observer olarak bir köyde yaptığı araştırma özellikle Türk toplumundaki kadınların ziyaret ile ilgili inanç, tutum ve davranışları üzerine yoğunlaşıyor ve bu davranışların sosyal boyutlarını değişik yönlerden yorumluyor.

Görüldüğü gibi çoğunluğu tarihçi ve antropolog olan araştırmacıların uluslararası konferanslarda sundukları tebliğlerin makale olarak derlenmesinden oluşan kitabın oldukça geniş bir muhtevası var. Eickelman ve Piscatori'nin makaleleri seçerken araştırma alanlarının coğrafi çeşitliliğine, incelenen zaman dilimlerinin birçok dönemi kapsamasına ve konuların ele alınış tarzındaki boyut ve yaklaşım zenginliğine özen göstermiş olmaları kitabın değerini daha da artırıyor. Netice itibariyle *Muslim Travellers* sosyal bilimcilerin İslamî araştırmalara yaptığı önemli bir katkı olup konuyla ilgilenen araştırmacıların yararlanabilecekleri zengin bir muhtevaya sahiptir.

Talip KÜÇÜKCAN

TDV İslam Araştırmaları Merkezi